

مقاله پژوهشی:

شناسایی و رتبه‌بندی ابعاد و مؤلفه‌های ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی (با استفاده از روش تحلیل مضمون)

شاهرخ باویلی^۱، کرم الله دانشفرد^۲، داود آقامحمدی^۳، علیرضا علی نژاد^۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۵/۱۰

چکیده

امروزه کلیه کشورهای جهان در تلاش هستند تا نقش آموزش عالی را در توسعه ملی و ارتقاء دانش و فناوری مورد توجه قرار دهند. در واقع می‌توان گفت یکی از پرارزش‌ترین منابعی که جامعه برای پیشرفت و توسعه در اختیار دارد، آموزش است. آموزش عالی در واقع یکی از اثربخش‌ترین سازوکارهای هر کشور برای مقابله با بزرگ‌ترین چالش‌های قرن حاضر به‌شمار می‌آید. هدف اصلی در این پژوهش شناسایی ابعاد و مؤلفه‌ها برای ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی بود. پژوهش حاضر یک پژوهش کاربردی - توسعه‌ای و روش انجام آن آمیخته اکتشافی (کیفی و کمی) است که از راهبرد کیفی تحلیل مضمون برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و احصاء عوامل و شاخص‌ها و از روش‌های کمی آماری برای رتبه‌بندی آن‌ها استفاده شده است. داده‌ها از بررسی اسناد و ادبیات مرتبط و مصاحبه‌های عمیق نیمه ساختاریافته استخراج شد. مصاحبه‌ها با ۱۳ نفر از خبرگان حوزه آموزش عالی و خط‌مشی‌گذاری به صورت هدفمند تا مرحله اشباع نظری انجام شد. برای اعتبارسنجی از سه رویه خود آزمون کدگذاری، کدگذاران مستقل و دریافت بازخور از مصاحبه‌شوندگان استفاده شد. برای تحلیل داده‌ها در سه مرحله استخراج مفاهیم صورت گرفت. بر این اساس تعداد ۸ کد رابطه‌ای (مضمون فراگیر)، ۲۶ کد تفسیری (مضمون سازما دهنده) و ۱۰۵ کد توصیفی (مضمون پایه) مرتبط با ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی شناسایی و استخراج و با استفاده از تحلیل واریانس فریدمن رتبه‌بندی شد. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که مؤلفه‌های "عوامل آموزشی و فرهنگی، عوامل قانونی و نهاد قانونی" از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی است و در این بین عوامل آموزشی و فرهنگی دارای اولویت اول است.

کلیدواژه‌ها: خط‌مشی‌گذاری عمومی، ارزیابی، آموزش عالی، سیاست‌های کلی نظام، تحلیل مضمون

۱. دانشجوی دکتری، گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت و حسابداری واحد قزوین دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.
۲. گروه مدیریت دولتی، دانشکده مدیریت، واحد علوم تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران؛ نویسنده مسئول؛ رایانامه: daneshfard@srbiau.ac.ir
۳. گروه مدیریت علوم راهبردی، دانشگاه فرماندهی و ستاد ارتش ج.ا.ایران، تهران، ایران.
۴. گروه مهندسی صنایع، دانشکده مهندسی صنایع و مکانیک، واحد قزوین، دانشگاه آزاد اسلامی، قزوین، ایران.

مقدمه

مطالعات نظری و مجرد (که البته در سودمندی آن تردیدی روا نمی‌توان داشت) پژوهشگر را از مسائل روز جامعه و نیازهای آنی خط‌مشی‌گذاران و مجریان آن دور نگاه می‌دارد. اما اتصال به نیازهای روز و عینی‌تر، هم جامعه را به اصلاح مستمر، منظم و علمی رهنمون می‌سازد و هم علم را به تکاپوی دائم وامی‌دارد و پایداری و پویایی آن را تضمین می‌کند. یکی از این نیازهای روز و عینی جوامع، نظام آموزشی هر جامعه است که در واقع نهاد تولیدکننده و اشاعه‌دهنده علم و دانش و همچنین تربیت‌کننده نیروی انسانی جامعه به‌شمار می‌آید و در رشد و توسعه کشور نقش اساسی دارد (رمضان شمس و همکاران، ۱۴۰۰). نظام آموزش عالی جهت دستیابی به اهداف فوق، مستلزم دارا بودن فرایندی علمی، سالم و مبتنی بر شرایط روز جامعه در زمینه خط‌مشی‌گذاری و تعیین تصمیمات راهبردی است؛ زیرا توسعه علوم و فنون جامعه نه تنها در آزمایشگاه‌های تحقیقاتی صورت نمی‌گیرد، بلکه این امر ریشه در فرایند سیاست‌گذاری و تعیین خط‌مشی‌های مربوط به نظام آموزشی و به‌ویژه نظام آموزش عالی دارد و علم خط‌مشی‌گذاری در تعیین عواقب سیاسی، اجتماعی و فرهنگی آن به‌صورت علمی می‌تواند نقش حیاتی داشته باشد (الوانی و شریف‌زاده، ۱۳۹۴).

امروزه کلیه کشورهای جهان در تلاش هستند تا نقش آموزش عالی را در توسعه ملی و ارتقای دانش و فناوری موردتوجه قرار دهند؛ زیرا یکی از پرارزش‌ترین منابعی که جامعه برای پیشرفت و توسعه در اختیار دارد، آموزش عالی است. آموزش عالی در واقع یکی از اثربخش‌ترین سازوکارهای هر کشور برای مقابله با بزرگ‌ترین چالش‌های قرن حاضر به‌شمار می‌آید.

نظام آموزش عالی برای دستیابی به این مهم لازم است سیاست‌ها و خط‌مشی‌های مناسبی را در زمینه‌های آموزشی و پژوهشی در عرصه دانشگاه‌ها و دیگر مؤسسات آموزشی اتخاذ کند.

امروزه دولت و مجلس تمام تلاش خود را برای تدوین و اجرای بهینه خط‌مشی‌ها و قوانین آموزشی به کار می‌گیرند، اما تجربیات نشان می‌دهد گاهی مسائل متعددی در اجرای یک خط‌مشی اتفاق می‌افتد؛ به‌طوری‌که عملاً آنچه اجرا می‌شود با آنچه تدوین شده است، تفاوت اساسی دارد. همواره افراد مختلفی (سیاست‌گذاران، پژوهشگران، رهبران سیاسی، شهروندان عادی و حتی مجریان و کارگزاران قوه اجرایی کشور) از نحوه اجرای خط‌مشی عمومی اعلام نارضایتی کرده‌اند؛ اما انتقاد از اجرای نامناسب خط‌مشی‌ها، به‌هیچ‌وجه به معنای تأیید و دفاع از محتوای

خطمشی‌های تدوین‌شده نیست؛ بلکه منتقدان با علم به وجود برخی ضعف‌های احتمالی در تدوین خطمشی، انتظار دارند خطمشی‌های تدوین‌شده به نحو مطلوبی اجرا شوند. ارزیابی را دیگر امروز در انتهای چرخه یک خطمشی نمی‌دانند؛ وجود ارزیابی اکنون مقدمه‌ای برای تدوین و اجرا است و به خطمشی‌گذاران کمک می‌کند که خطمشی‌ها را به صورت پیوسته بهبود دهند و به شیوه‌ای منطقی پاسخگویی مسئولیت خود باشند.

بنابراین، این تحقیق و تحقیقات مشابه از اهمیت بالایی برخوردار است؛ زیرا یافته‌های حاصل از آن نشان خواهد داد که ارزیابی خطمشی به چه عوامل و شاخص‌هایی وابسته است و با شناسایی این عوامل به خصوص در حوزه خطمشی‌های آموزش عالی سیاست‌گذاران قادر خواهند بود تا با تدوین سیاست‌های مناسب‌تر اوضاع آموزش عالی را بهبود بخشند.

با عنایت به مطالب گفته‌شده تحقیق حاضر قصد دارد با انجام پژوهش علمی، با شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی بر اساس سیاست‌های کلی نظام در کشور جمهوری اسلامی ایران این نقیصه تا حدودی را رفع کند.

در این پژوهش اهداف به شرح ذیل تعیین شده :

- تعیین ابعاد ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی
- تعیین مؤلفه‌های ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی
- رتبه‌بندی ابعاد و مؤلفه‌های احصاء شده

مروری بر مبانی نظری و پیشینه پژوهش

الف) سوابق و پیشینه تجربی ارزیابی خطمشی‌گذاری

جستجوی منابع کتابخانه‌ای و پایگاه‌های اطلاعاتی در این زمینه منعکس‌کننده حجم گسترده مطالعات و تحقیقات صورت گرفته پیرامون این موضوع است؛ به طوری که با جستجوی کلیدواژه "خطمشی آموزش عالی" چند صد مقاله، پژوهش، گزارش تحقیقاتی و کتاب از سال ۲۰۱۰ به بعد یافت می‌شود. در بخش ارزیابی خطمشی نیز همان‌طور که اشاره شده است محافل کشورهای غربی سال‌هاست که به صورت جدی در این زمینه فعالیت و پژوهش می‌کنند و این فعالیت‌ها و پژوهش‌ها را به عرصه عمل وارد کرده‌اند. کشورهای توسعه‌یافته به صورت منظم و مدون به پژوهش در حوزه طراحی الگوهای ارزیابی خطمشی پرداخته‌اند، که در اینجا به طور نمونه چند مورد از تحقیقات خارجی و داخلی انجام‌شده مرتبط با موضوع که در جریان تحقیق از آن‌ها کمک

گرفته شده اشاره می شود.

جدول شماره ۱ - خلاصه برخی از مهم ترین پژوهش های انجام شده مرتبط با موضوع

ردیف	محقق	موضوع	نتایج
۱	هویت (۲۰۱۸)	دید واقع بینانه و ارزیابی خط مشی عمومی	این مقاله خواننده را به رویکرد واقع گرایانه معرفی می کند و کاربرد آن را در مطالعات ارزیابی تجربی و سنتز ادبیات ارائه می دهد. این گونه توصیف می کند که چگونه محقق واقع گرایانه مداخلات اجتماعی پیچیده را بدون در نظر گرفتن این که برنامه خاص یا مداخله ای "کار می کند" را ارزیابی می کند، اما به رسمیت شناختن اینکه تنها مداخلات فقط برای برخی افراد در شرایط خاصی انجام می شود؛ با این پرسش که "برای چه کسی در چه شرایطی کار می کند"؟ سپس محققان واقع گرایانه سعی می کنند نظریه ها را تشریح کنند که این برنامه را پایه گذاری کرده و کشف کنند که چگونه چگونه بر سازوکارهای تولید نتایج مختلف خط مشی تأثیر می گذارند.
۲	اسمیسمن (۲۰۱۷)	ارزیابی خط مشی در اتحادیه اروپا	رویکرد جدید اتحادیه اروپا برای ارزیابی خط مشی تعریف شده بر، تمرکز بر چرخه خط مشی و انتخاب روش ارزیابی در انواع دخالت های سیاسی. در این مقاله به بررسی ویژگی ها و چالش های اصلی این رویکرد جدید می پردازد. این نخستین مطالعات مفهومی و چالش چند رشته ای است که چنین رویکردی را ارزیابی می کند. پس از شناسایی رویکرد جدید ۴ هدف رایزنی برای مشاهده قبلی و قبل از اقدام، شواهد و معلومات، پاسخگویی، شفافیت و مشارکت در انسجام خط مشی و کاهش بار اداری را دنبال می کند.
۳	آلکین و کریستی (۲۰۱۴)	بررسی انتخاب مدل های ارزیابی خط مشی	در این تحقیق ابتدا به ادبیات مدل های ارزیابی خط مشی در این مقاله، چندین توصیه متداول ناسازگار مطرح می شود. طراحی باید توسط هدف ارزیابی، هدف ارزیابی یا مشکل حل شود توسط برنامه ارزیابی شده و یا آژانس تعیین می شود. توصیه ها بر مبنای منطق های مختلف متمرکز می شوند: اهداف، معنی، ارزش های مبتنی بر محتوا و تئوری برنامه؛ علاوه بر این در عمل، منطق دیگر می تواند فرآیندهای طراحی ارزش گذاری را تحت تأثیر قرار دهد. چهار فرضیه در مورد چنین منطق هایی پیشنهاد شده است: مذاکره، مناسب بودن، روال و طرح ریزی کمیت.
۴	ویلیام ام کسی تورکیم	ارزیابی خط مشی و ارزیابی	در مقاله ارزیابی، مدل عملی برای توسعه و تجدیدنظر در سیاست های ارزیابی را نشان می دهد که فرصت ها و چالش های حیاتی برای آینده سیاست را می توان با آن ارزیابی کرد. ارزیابی خط مشی است که هر

ردیف	محقق	موضوع	نتایج
	(۲۰۱۱)	عملکرد	قاعده و اصول یک گروه یا سازمان را راهنمای عمل می‌کند، تا اقدامات و تصمیمات خود را هنگام کار ارزیابی کند. هدف هر دولتی و یا سازمانی که در ارزیابی درگیر می‌شود، ارزیابی خط‌مشی است که گاهی صریح و مکتوب هستند.
۵	حمیدی، احمدی و دانش فرد (۱۳۹۷)	ارائه الگوی ارزیابی خط‌مشی‌های توسعه منابع انسانی کارکنان	رویکرد اصلی در مقوله توسعه منابع انسانی کارکنان دولت، موضوع آموزش و پرورش کارکنان است؛ به عبارت دیگر فعالیت‌های مربوط به توسعه منابع انسانی در سازمان‌های اداری و دولتی عمدتاً با نتایج حاصل از آموزش کارکنان آمیخته شده است. الگوی به دست آمده با در نظر گرفتن مهم‌ترین شرایط زمینه‌ای و محیطی شامل عوامل فرهنگی، اجتماعی، فناوری و قانونی و با تأکید بر نقش مجریان فعالیت توسعه منابع انسانی و همچنین نقش ارزیابان بنا شده است. از جمله ویژگی‌ها مناسب این الگو توجه به دوره زمانی به سه بخش قبل از اجرا، ضمن اجرا و پس از اجرا تقسیم می‌شود.
۶	محمدی و واعظی (۱۳۹۶)	الگوی برای ارزیابی خط‌مشی‌های عمومی در ایران (مطالعه خط‌مشی مالیات بر ارزش افزوده)	پس از تبیین مفاهیم پایه و مرور مبانی نظری، گزارش‌ها و اسناد مرتبط بررسی و راهنمای مصاحبه تهیه شد؛ سپس ضمن شناسایی هدفمند سیزده نفر از خبرگان دانشگاهی و اجرایی متخصص و مرتبط، مصاحبه عمیق انجام پذیرفت و در پی آن مفاهیم، ابعاد و مؤلفه‌های الگوی ارزیابی از دیدگاه خبرگان حوزه خط‌مشی‌گذاری عمومی ایران با بهره‌گیری از راهبرد تحلیل مضمون، استخراج شد و در نهایت الگوی ترکیبی مناسب ارزیابی با توجه به سطوح محیطی، نهادی و سازمانی، پیشنهاد شد.
۷	حاجت پور و دانش فرد (۱۳۹۶)	ارائه مدلی برای ارزیابی خط‌مشی‌های عمومی با رویکرد حکمرانی شبکه	نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که شاخص‌های ارزیابی خط‌مشی به جزء رویکرد فضایی در شاخص شکل‌گیری شبکه در حکمرانی شبکه‌ای مورد تأیید است و می‌تواند معیاری مناسب برای اندازه‌گیری شاخص‌های حکمرانی شبکه‌ای تعریف شده برای ارزیابی خط‌مشی‌های سازمان تأمین اجتماعی معرفی شوند.
۸	محمدی فاتح و	طراحی مدلی برای ارتقای	بر اساس یافته‌های اکتشافی، پدیده محوری مطالعه، ظرفیت خط‌مشی‌گذاری نام‌گرفته که عوامل نهادی، زیرساخت‌ها و قابلیت‌های

ردیف	محقق	موضوع	نتایج
	دانایی فرد و رهنورد (۱۳۹۵)	ظرفیت خط‌مشی‌گذار ی در قوه مجریه کشور	خط‌مشی‌گذاری و تعاملات محیطی مشارکت جویانه، به‌عنوان شرایط علی ظرفیت خط‌مشی‌گذاری تعیین شد. همچنین، مقوله خط‌مشی‌گذاری خوب و محتوای خوب خط‌مشی به‌عنوان راهبرد اصلی در پاسخگویی به پدیده محوری شناسایی شد. ظرفیت سازمانی قوه مجریه، ظرفیت مدیریتی و ظرفیت‌های فردی فرا نقش، به‌عنوان شرایط خاص تحقق خط‌مشی‌گذاری خوب، و عوامل بین‌المللی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فناوری کشور هم به‌عنوان شرایط عام تحقق این راهبرد شناسایی شد. پیامد اجرای خط‌مشی‌گذاری خوب، در سه دسته پیامدهای سازمانی، ملی و ذینفعان شناسایی و نام‌گذاری شد.

(ب) مبانی نظری

ارزیابی یکی از مهم‌ترین ابزارهای لازم برای تضمین کارایی و اثربخشی خط‌مشی‌های عمومی است که در عین اهمیت، کمتر مورد توجه خط‌مشی‌گذاران و خط‌مشی‌پژوهان ایرانی قرار گرفته است. شاید بتوان ریشه عدم توجه درخور به حوزه ارزیابی خط‌مشی در ایران را کمبود آثار جریان‌ساز توسط اساتید صاحب کرسی در دانشگاه‌های معتبر و اندیشمندان حوزه خط‌مشی در ایران، حبس الگوهای ارزیابی در قلمرو علوم آموزشی و سیطره نگرش کمی در روش تحقیق دانست (محقق معین، ۱۳۸۸). همچنین می‌توان وجود اغتشاشات مفهومی در اصطلاحات پایه ارزیابی، عدم تبیین اهمیت جایگاه و کارکردهای ارزیابی خط‌مشی، بخشی‌نگری و بسنده کردن به استفاده صرف از الگوهای ارزیابی در علوم اقتصادی و یا عدم اهتمام نهادهای خط‌مشی‌گذار به پژوهش‌های نظری و کاربردی در ارزیابی خط‌مشی را مزید بر علت پنداشت. این در حالی است که ارزیابی خط‌مشی نقشی بی‌بدیل در ارتقای پاسخگویی، بهبود و یادگیری خط‌مشی‌های عمومی از سطوح کلان ملی تا سطوح خرد و بخشی، بر عهده دارد.

ارزیابی خط‌مشی تحت عناوین مختلف سال‌هاست که در محافل علمی کشورهای توسعه‌یافته مورد مطالعه قرار گرفته و در نهادهای عمومی به کار گرفته می‌شود. امروزه بسیاری از دانشگاه‌های مشهور جهان حداقل یک دوره در روش‌شناسی ارزیابی، متفاوت از روش‌شناسی تحقیق ارائه می‌دهند و دارای برنامه‌های منسجم و گسترده‌ای در حوزه ارزیابی خط‌مشی در سطح تحصیلات

تکمیلی هستند (استافل بیم^۱ و کرون^۲، ۲۰۱۷). نهادهای مشهور بین‌المللی نظیر بانک جهانی، بین‌المللی پول و سایر کشورها نیز به‌طور گسترده و تخصصی به حوزه ارزیابی خطمشی ورود کرده‌اند (الکین^۳، ۲۰۱۰). اما متأسفانه کمبود تحقیقات پیرامون ارزیابی در حوزه علوم خطمشی ایران، موجب شده این بخش از علم خطمشی در ایران، حوزه‌ای مهجور و کمتر شناخته‌شده باقی بماند.

ارزیابی خطمشی از منظر اجرا می‌تواند بسیار کاربردی یا بسیار نظری، چند رشته‌ای یا محدود، بسیار کمی یا بیش‌ازحد ذهنی، بیش‌ازحد فنی یا بیش‌ازحد سیاسی، بسیار محافظه‌کارانه یا بسیار لیبرال باشد (گرچی پور و خاشعی، ۱۳۹۸). در ارزیابی خطمشی تلاش می‌شود تا میزان موفقیت، آثار بجا مانده و نیز نتیجه اولیه حاصل از خطمشی (برون داد) بررسی و تحلیل شود (قلی‌پور، ۱۳۹۵). ارزیابی خطمشی قصد دارد تا میزان تحقق خطمشی‌ها به اهدافشان را مورد بررسی قرار دهد. ارزیابی خطمشی برای بررسی آثار و نتایج حاصل از اجرای خطمشی‌ها صورت می‌گیرد. ارزیابی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار کنترلی و به‌عنوان واکنش به یک اقدام باشد (دانش فرد، ۱۳۹۵). ارزیابی در تجزیه و تحلیل خطمشی چند هدف دارد. در اولین گام، اطلاعات قابل اتکایی را در مورد عملکرد خطمشی فراهم می‌آورد. سپس ارزیابی به شفاف‌سازی ارزش‌هایی که بر انتخاب اهداف و مقاصد تأکید می‌کنند، کمک می‌کند. سوم اینکه ارزیابی ممکن است منجر به تلاش‌هایی برای ساخت‌دهی مجدد مسائل خطمشی شود و همچنین در ظهور مقاصد جدید و راه‌حل‌های بالقوه نقش دارد؛ برای مثال از طریق نشان دادن اینکه خطمشی پذیرفته‌شده قبلی باید با به‌دلیلی دیگر جابه‌جا شود یا متوقف شود (میبدی امامی و اشتریان، ۱۳۹۰). ارزیابی می‌تواند به‌واسطه یک یا چند هدف از اهداف مذکور انجام پذیرد. البته عمق و دقت ارزیابی خطمشی به نظر کسانی بستگی دارد که دستور انجام آن را صادر کرده‌اند یا به اجرای آن متعهد شده‌اند (اسکروین^۴، ۲۰۱۵). در مجموع می‌توان گفت ارائه بازخورد و انجام تغییرات مثبت، دو هدف عمده ارزیابی به حساب می‌آیند. از آنجاکه غایت همه مداخلات سیاستی، بهبود وضعیت اجتماعی است. ارزیابی

۱. Stufflebeam

۲. Coryn

۳. Alkin

۴. Scriven

نیز تلاش دارد تا این هدف را با ارائه بازخورد از مداخلات و ایجاد تغییرات مثبت در آن‌ها تأمین کند.

ارزیابی همان‌گونه که اشاره شده دارای منافع و کاربردهای بی‌شماری است که اگر قرار بر شمردن تفصیلی آن باشد. با توجه به حوزه‌های مختلف علمی و درجات مختلف تعریف مفهوم ارزیابی، فهرستی بلند حاصل خواهد شد. راجرز^۱ و فانل^۲ (۲۰۱۱):

۱. تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی؛

۲. مدیریت مشارکت ذی‌نفعان و ارتباطات؛

۳. کنترل و ارزشیابی.

در ارزیابی خط‌مشی‌ها می‌توان گفت که الگویی از اثربخشی بالاتر برخوردار است که حتی‌المقدور ویژگی‌های مطلوب الگوها و رویکردهای مختلف ارزیابی را در خود داشته باشد و در چارچوبی یکپارچه و جامع اما اقتضایی بتواند تمام مراحل چرخه خط‌مشی را مورد ارزیابی مستمر قرار دهد. بدین ترتیب نخست اینکه انسجام و هماهنگی میان خط‌مشی‌ها در نظر گرفته خواهد شد، سپس همواره کنترل و نظارت در طی طریق خط‌مشی به سمت رسالت عمومی (اهداف کوتاه‌مدت و بلندمدت) انجام خواهد شد و سوم اینکه یادگیری سیاستی که برای کارکنان سازمان مجری خط‌مشی و تصمیم‌گیران حوزه خط‌مشی‌گذاری که بسیار ضرورت دارد، ایجاد خواهد شد (اسکروین، ۲۰۱۵).

روش انجام پژوهش

این پژوهش باهدف احصای عوامل و شاخص‌های مؤثر در ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی بر مبنای سیاست‌های کلی نظام شکل گرفت. بر این اساس، تحقیق از نظر هدف کاربردی-توسعه‌ای و از جهت روش پژوهش آمیخته اکتشافی (کیفی و کمی) است. در این پژوهش جهت جمع‌آوری داده‌ها ابتدا برای جمع‌آوری ادبیات تحقیق و مبانی نظری مربوط به خط‌مشی‌گذاری و ارزیابی آن، از پیشینه پژوهش، اسناد بالادستی، مقالات، کتاب‌ها و دیگر منابع علمی دیگر استفاده

۱. Rogers

۲. Funnell

شد. سپس برای دستیابی به ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها مصاحبه‌های عمیق و نیمه ساختاریافته انجام شد. در ادامه از آنجایی که رویکرد پژوهش اکتشافی و خبره‌گرا بود برای استخراج مفاهیم اولیه، مفاهیم سازما دهنده و فراگیر (ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌ها) از راهبرد تحلیل مضمون استفاده شد و در نهایت برای رتبه‌بندی عوامل و شاخص‌های به‌دست‌آمده از طریق پرسشنامه به تجزیه و تحلیل‌های آماری پرداخته شد.

جامعه آماری پژوهش به دو دسته کیفی و کمی تقسیم شدند. در بخش کیفی به دو دسته متون و اشخاص تقسیم شد. در بخش متون و اسناد جامعه آماری شامل اسناد بالادستی، سیاست‌های کلی ابلاغی، اسناد و عملکرد برنامه‌های اول تا ششم و گزارش‌های تخصصی مرکز پژوهش‌های مجلس بود و در بخش اشخاص از خبرگان در زمینه خط‌مشی‌گذاری و آموزش عالی استفاده شد. در گزینش خبرگان سعی شد همگی حائز معیارهای لازم از جمله تجربه زیاد، تناسب رشته تحصیلی، تحصیلات عالی و آشنایی کامل با حوزه آموزش عالی و خط‌مشی‌های گذاری باشند. برای این منظور ۱۳ نفر از خبرگان و فعالان خط‌مشی‌گذاری در زمینه آموزش عالی که عمدتاً دارای مشاغل سیاسی، علمی و آموزشی در این زمینه بودند انتخاب شد.

به دلیل ماهیت تحقیق حاضر برای انتخاب مصاحبه‌شوندگان، از روش نمونه‌گیری غیر احتمالی و به‌طور مشخص نمونه‌گیری قضاوتی هدفمند تا اشباع استفاده شد و مصاحبه‌ها تا جایی ادامه یافت که اشباع نظری صورت پذیرد.

برای بخش کمی پژوهش از مدیران ارشد اجرایی و کارشناسان عالی حوزه آموزش عالی که دارای سوابق اجرایی و آموزشی هم در حوزه خط‌مشی‌گذاری و هم در حوزه آموزش عالی بودند استفاده شد. ویژگی‌های موردنظر در این بخش عبارت بودند از: دارای حداقل ۲۵ سال سابقه در حوزه موردپژوهش، آشنایی کامل با مفاهیم و الزامات خط‌مشی‌گذاری، سابقه خدمت در مشاغل صف و ستاد، دارای تحصیلات حداقل کارشناسی ارشد و در دسترس بودن. جامعه آماری این بخش در حوزه وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی دولتی، آزاد و غیرانتفاعی و همچنین مجلس شورای اسلامی بود که با توجه به ویژگی‌های این بخش حدود ۲۵۰ نفر تخمین زده شد که با استفاده از فرمول کوکران حجم نمونه ۳۵ نفر انتخاب شد.

تجزیه و تحلیل یافته‌ها

مراحل انجام کار

مرحله اول: آماده‌سازی

در این مرحله کلیه متون و اسناد اعم از کتب، مقالات و پایان‌نامه‌های مرتبط شناسایی شدند. اسناد مربوط به سیاست‌های کلی ابلاغی، اسناد برنامه‌های توسعه اول تا ششم و گزارش‌های تحلیلی آن‌ها و همچنین گزارش‌های تخصصی مرکز پژوهش‌های مجلس در خصوص خط‌مشی‌های مرتبط با آموزش عالی مورد بررسی و تحلیل اولیه قرار گرفت که در نتیجه آن، چارچوب کلی و اولیه شکل گرفت؛ سپس باهدف شناسایی عوامل و شاخص‌های ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی بر اساس سیاست‌های کلی نظام و بر مبنای چارچوب کلی به‌دست‌آمده از مرور اسناد، پرسش‌های مصاحبه نیمه ساختاریافته در خصوص موضوع طراحی شد. بعد از آن مصاحبه با سیزده خبره به‌طور تدریجی (در سه دسته) برای نیل بهتر به‌کفایت مضامین انجام گرفت. در ابتدای هر مصاحبه که حدود یک ساعت به طول انجامید، خلاصه‌ای از طرح پژوهش و تعاریف مبنایی برای ایجاد مبنای گفتمانی مشترک بیان شد.

مرحله دوم: کدگذاری توصیفی

در این مرحله کلیه متون و اسناد به‌دست‌آمده در مرحله قبل، مورد بررسی دقیق قرار گرفت. در ادامه با توجه به اینکه کدام‌یک از خبرگان تجربی و دانشگاهی، بیشترین و غنی‌ترین اطلاعات را در خصوص پاسخ به سؤالات تحقیق داشتند، دسته اول نمونه‌های تئوریک انتخاب شد و با ایشان مصاحبه‌های عمیق صورت پذیرفت. تمام مصاحبه‌ها پیاده‌سازی شد و مورد مطالعه قرار گرفت و مروری اجمالی بر روی آن‌ها به‌عمل آمد. سپس با توجه به سؤالات پژوهش، متون و مطالب مرتبط با موضوع شناسایی شدند و یادداشت‌های اولیه و نکات تحلیلی در کنار مفاهیم مستخرج درج گردید. پس از شکل‌گیری جداول اولیه مضمون‌ها برای دستیابی به‌کفایت نظری، مابقی مستندات، مقالات و مصاحبه‌ها به الگوی اولیه عرضه شد. این فرایند برای نیل به اشباع نظری سه مرتبه انجام شد و به‌عبارتی عمل نمونه‌گیری، مصاحبه، پیاده‌سازی، تحلیل مضامین تا جایی ادامه یافت که اشباع نظری و کفایت نظری حاصل شد.

مرحله سوم: کدگذاری تفسیری

پس از کدگذاری توصیفی نوبت به کدگذاری تفسیری می‌رسد. منظور از کدگذاری تفسیری

به‌دست آوردن مضامین سازمان‌دهنده است که از طبقه‌بندی و خوشه‌بندی کدهای اولیه استخراج می‌شود که در واقع همان تحلیل قالب مضامین است.

در روش تحلیل مضمون، کدگذاری تفسیری پس از کدگذاری توصیفی به‌صورت دو مرحله پیاپی مطرح می‌شود. درحالی‌که در عمل این دو مرحله به‌صورت توأمان و هم‌زمان انجام می‌گردد. در این مرحله، محقق پس از یافتن هر مضمون، آن را با سایر مضامین مقایسه می‌کند تا مضامین مشابه را در کنار یکدیگر قرار دهد و آن‌ها را طبقه‌بندی کند. با این کار جایگاه هر مضمون در الگوی کدگذاری مشخص می‌شود. با این وصف طبقه‌بندی مضامین با به‌پای تحلیل و یافتن مضامین جدید به‌پیش می‌رود و البته همواره امکان اصلاح عناوین طبقات، ادغام و یا تفکیک طبقات و تغییر مضامین زیرمجموعه آن‌ها وجود دارد. بنابراین کدگذاری تفسیری عملی تدریجی و تکامل‌یابنده است.

مرحله چهارم: کدگذاری رابطه‌ای

پس از بارها بازچینش، مقایسه و تحلیل مضامین، سرانجام مضامین سازمان‌دهنده به‌دست آمد که مضامین فراگیر نامیده می‌شوند. این طبقات (کدهای رابطه‌ای) در واقع یکپارچه‌ساز تمام مضامین فراگیر به‌شمار می‌آیند.

مرحله پنجم: اعتبار سنجی

یکی از مسائل جدی در تحلیل مضمون، قابلیت اعتماد تحلیل مضامین صورت پذیرفته است. بعد از تهیه‌ی مقولات در هر پژوهشی باید اطمینان حاصل کنیم که آن‌ها همان مفهومی را می‌سنجند که ما می‌خواهیم اندازه‌گیری کنیم. با احراز این ویژگی در واقع اعتبار مقولات موردنظر را موردبررسی قرار داده‌ایم. مسئله‌ی قابلیت اعتماد نیز در واقع به این می‌پردازد که سنجش انجام‌شده در صورت تکرار به نتایج یکسانی برسد. در این پژوهش برای اعتبار سنجی از سه روش خود آزمون، دگر آزمون و کسب نظر مصاحبه‌شوندگان استفاده شد.

فرآیند صورت گرفته به‌طور خلاصه در قالب جدول شماره ۲، نشان داده‌شده است.

جدول شماره ۲ - مراحل اجرای کار

مرحله اول: آماده‌سازی
- قوانین، مستندات و گزارش‌های مرتبط به خط‌مشی آموزش عالی جمع‌آوری شد.
- انجام مصاحبه با خبرگان شناسایی‌شده در حوزه خط‌مشی‌های آموزش عالی و پیاده‌سازی صوت مصاحبه

مرحله دوم: کدگذاری توصیفی (مضامین پایه)	
-	مرور کلی بر روی مستندات و مصاحبه‌های اخذشده
-	یادداشت‌گذاری کنار گزاره‌های مرتبط با موضوع و حذف گزاره‌های بی‌ربط
-	مرور مجدد گزاره‌ها و کدهای توصیفی (شامل مفاهیم کلیدی صریح یا مکنون) یادداشت در کنار هر گزاره
مرحله سوم: کدگذاری تفسیری	
-	قراردادن تمام کدهای توصیفی در کنار هم و دسته‌بندی وجوه مشترک یا افتراق آن‌ها
-	بازبینی، تحلیل و تفسیر خوشه‌ها در ارتباط با سؤال پژوهش
مرحله چهارم: کدگذاری رابطه‌ای	
-	مرور و تحلیل چندباره کدهای سازمان‌دهنده و استخراج مضامین فراگیر که رابطه مضامین تفسیری را نشان می‌دهند.
مرحله پنجم: اعتبار سنجی	
-	اعتبار سنجی کدگذاری مضامین استخراج شده

بعد از انجام مصاحبه، تحلیل متون کدگذاری مضمونی انجام شد که نتایج به شرح جدول شماره ۳ است.

جدول شماره ۳: کدهای رابطه‌ای، تفسیری و توصیفی و یادداشت نویسی کنار آن‌ها

رابطه‌ای	تفسیری	کدهای توصیفی	برخی از یادداشت نویسی کنار گزاره‌ها
مؤلفه محیطی	عوامل آموزشی و فرهنگی	<ul style="list-style-type: none"> عملکرد کلان آموزش عالی آموزش مجازی مدرک‌گرایی امنیت شغلی بینش جمعی و همگرایی بین اعضاء جامعه علمی توانایی در ایجاد تیم و شکل‌دهی مفهوم‌ها مسئله‌محور بودن دانشگاه و میزان ارتباط دروس با جامعه 	<p>عملکرد دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی</p> <p>تعداد بسیار زیاد دانشگاه‌ها نسبت به کشورهای توسعه‌یافته</p> <p>تمرکز بیش‌ازحد دانشگاه‌های مختلف در شهرها</p> <p>عدم توجه به آموزش مجازی</p> <p>مسائل مطرح‌شده در دانشگاه و ارتباط صنعت و دانشگاه</p>
		<ul style="list-style-type: none"> قانون اساسی 	وجود قوانین زیاد در نظام آموزشی

رابطه‌ای	تفسیری	کدهای توصیفی	برخی از یادداشت نویسی کنار گزاره‌ها
		<ul style="list-style-type: none"> • سیاست‌های کلی نظام • برنامه‌های ۵ ساله توسعه • تخصصی کردن مجلس • مشارکت جامعه علمی در طراحی قانون و چشم‌انداز • توانایی سیاست‌گذاران • هماهنگی بین سیاست‌گذاران • هماهنگی گفتار و رفتار • سیاست‌گذاران 	<p>مبهم و تفسیر بردار بودن برخی قوانین</p> <p>لزوم انطباق با اسناد بالادستی (بیانات، اسناد چشم‌انداز، سیاست‌های کلی و برنامه‌های پنج‌ساله)</p> <p>غلبه احساسات و عواطف در فرایند تصویب قانون</p>
	عوامل اداری	<ul style="list-style-type: none"> • تغییر مدیران • مشکلات عمومی اجرا • استثنائات زیاد اجرا • 	<p>تغییر راهبرد سازمان با تغییر مدیران</p> <p>ایجاد ثبات در مدیریت</p> <p>وجود استثنائات زیاد در فرایند اجرای قانون</p>
	عوامل سیاسی	<ul style="list-style-type: none"> • توجه به گروه‌های ذینفع • توجه به افکار عمومی • همسویی دولت با چشم‌انداز • عزم حاکمیت در جهت تحقق چشم‌انداز • شعارگرایی و عمل‌گرایی • پذیرش پیشنهادهای دانشگاه • از سوی دولت 	<p>موضع گرفتن علیه قانون توسط برخی از گروه‌های ذینفع</p> <p>ترجیح منافع شخصی و حزبی به منافع عمومی</p> <p>توجه به افکار عمومی و رضایت مردم</p>
	نهاد آموزشی	<ul style="list-style-type: none"> • عقب‌افتادگی نظام آموزش عالی • سنتی بودن 	<p>عقب‌افتادگی نظام آموزش عالی</p> <p>سنتی بودن نحوه آموزش</p>
سطح نهادی	نهاد قانونی	<ul style="list-style-type: none"> • اختیارات سازمان • بخشنامه‌های متعدد • تغییرات زیاد در تصویب • پویا نمودن قوانین 	<p>اعطای اختیارات موردنیاز دستگاه‌های دخیل در امر آموزش عالی</p> <p>وجود بخشنامه‌های متعدد و زیاد در نظام آموزشی</p> <p>ساده و شفاف‌سازی مقررات و فرایندها، ساده نمودن فرایند</p>

رابطه‌ای	تفسیری	کدهای توصیفی	برخی از یادداشت نویسی کنار گزاره‌ها
		<ul style="list-style-type: none"> • تدوین پایین به بالا • تفاهم مجری و قانون‌گذار • عدم ارتباط مناسب مجلس با وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری 	<p>تغییر در قوانین آموزشی لزوم تدوین پایین به بالای قوانین نظام آموزش عالی (کارشناسی باشد) و پویاسازی قوانین</p>
نهاد همکار		<ul style="list-style-type: none"> • همکاری وزارتخانه‌ها • تعیین مسئولیت برای وزرا • اتاق فکر نخبگان • ارتباط اطلاعاتی میان نهادی • مؤسسات آموزشی و پژوهشی خصوصی 	<p>تلاش همه‌جانبه تمام ارکان تصمیم‌گیری برای حل مشکلات و چالش‌های نظام آموزشی کشور پای‌کار آمدن تمام نهادهای مسئول هماهنگ عمل کردن تمام عوامل مؤثر بر فرایند توسعه نظام آموزشی کشور تشکیل هسته و اتاق فکر نخبگان استفاده بهینه و صحیح از مؤسسات آموزشی و پژوهشی خصوصی مشارکت ذینفعان و مجریان و صاحب‌نظران وجود نظام آماری دقیق و پویا در ارتباط با سایر دستگاه‌ها</p>
نهاد شناختی- رفتاری		<ul style="list-style-type: none"> • نگرش آموزش عالی • تمایل عمومی • فرهنگ عمومی مردم • فرهنگ عمومی مسئولین عالی • عدم اشراف نمایندگان • تصمیم‌گیری احساسی • نهادهای فرهنگ‌ساز • تربیت نسل جدید • احساس بروز بی‌عدالتی • اجتماعی • ارزش‌های اخلاقی 	<p>نگرش عامه مردم به نظام آموزش عالی تبدیل به ارزش شدن در ورود به دانشگاه‌ها تمایل عمومی آحاد مردم به اصلاح نظام ورود و آموزش عالی عدم اشراف برخی نمایندگان بر قوانین مصوب تصمیم‌گیری احساسی برخی نمایندگان کوتاهی نهادهای فرهنگ‌ساز (مانند صداوسیما) لزوم فرهنگ‌سازی و اصلاح تدریس از دبستان توجه به ارزش‌های اخلاقی تبدیل شدن سیاست‌های کلی و راهبردی به فرهنگ عمومی لزوم باور مجری به سیاست‌ها و خط‌مشی‌ها</p>
سطح سازمانی	مدیریت منابع انسانی	<ul style="list-style-type: none"> • فرهنگ‌سازی • آموزش 	<p>مدیریت تغییر در سازمان به فراخور موضوعات جدید و تحولات محیطی</p>

رابطه‌ای	تفسیری	کدهای توصیفی	برخی از یادداشت نویسی کنار گزاره‌ها
		<ul style="list-style-type: none"> • انگیزه • مدیریت دانش • مشخص بودن تعریف • دانشجو، استاد و دانشگاه • شأن و جایگاه هیئت‌علمی و دانشجو • باور به خوش‌فکری منابع انسانی 	<p>عدم وجود نیروی کافی</p> <p>لزوم توجه به معیشت کارکنان</p> <p>برگزاری دوره‌های آموزشی متناسب برای کارکنان</p> <p>انتقال تجربه به جوانان</p>
زیرساخت‌ها ی سازمانی	<ul style="list-style-type: none"> • ساختار سازمانی مناسب • ساختمان و فضای اداری • پشتیبانی و خدمات اداری • فن‌آوری اطلاعات 	<p>انجام اقداماتی در مورد اصلاح ساختارهای آموزشی</p> <p>بسترسازی و تأمین فضای اداری و آموزشی مناسب</p> <p>تهیه سامانه‌ها و ملزومات مناسب در امر آموزش</p> <p>ایجاد و گسترش شبکه‌های مکانیزه آموزشی</p> <p>استفاده بهینه از فضای مجازی در امر آموزش</p> <p>لزوم توجه به پدافند غیرعامل</p>	
بازخورد	<p>پیامدها(پیامد های میان‌مدت)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ایجاد تحول در نظام آموزش • نقش در سیاست‌گذاری‌های آموزش عالی • توانمندسازی خروجی دانشگاه‌ها 	<p>ایجاد تحول در نظام آموزش عالی</p> <p>رسیدن به یک نظام آموزش عالی خوب</p> <p>ارتقاء نقش آموزش عالی در اداره امور کشور</p>
	<p>اثرات(اثرات بلندمدت)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • سرمایه اجتماعی • شکوفایی توانمندی‌ها • کاربریست علم در جامعه 	<p>افزایش سرمایه اجتماعی</p> <p>شکوفایی توانمندی‌ها در نظام آموزش عالی کشور</p>
مراحل ارزیابی	<p>ارزیابی پیشینی</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ارزیابی تدوین خط‌مشی • جلسات نقد لوایح 	<p>ارزیابی خط‌مشی در نهادهای قانون‌گذار جدی گرفته شود</p> <p>کار کارشناسی دقیق انجام گیرد</p>
	<p>ارزیابی حین اجرا</p>	<ul style="list-style-type: none"> • پایش عملیات • گروه آموزش 	<p>توجه به میزان تحقق اهداف</p> <p>پایش مداوم اهداف و راهبردها</p> <p>نظارت کمیسیون آموزش مجلس به‌طور مقطعی</p>

رابطه‌ای	تفسیری	کدهای توصیفی	برخی از یادداشت نویسی کنار گزاره‌ها
	ارزیابی پسینی	<ul style="list-style-type: none"> سنجش پیامدها ارزیابی نهادهای عمومی اصلاح قانون برنامه راهبردی در حوزه ارزیابی 	<p>لزوم سنجش پیامدها اثرات مختلف خطمشی‌های آموزش عالی</p> <p>ایجاد نهادهایی توسط مجلس و یا سایر قوا برای بررسی اثرات خطمشی‌ها</p> <p>اصلاح نحوه قانون‌گذاری در ارزیابی‌ها</p>
ساختار ارزیابی	نهاد ارزیابی مستقل	<ul style="list-style-type: none"> نظارت عمومی نظارت مجلس نظارت قوه قضائیه 	<p>توجه به مسئله نظارت عمومی</p> <p>نظارت نمایندگان، کمیسیون‌ها و سازمان‌های وابسته به مجلس</p> <p>نظارت قضایی و سازمان‌های وابسته به قوه قضائیه</p>
	نهاد ارزیابی درونی	<ul style="list-style-type: none"> ارزیابی داخلی خودارزیابی 	<p>مبنا بر خودارزیابی بودن</p> <p>پایه‌ریزی واحدهای ارزیابی درونی در جهت بهبود</p>
	اصلاح و بهبود	<ul style="list-style-type: none"> راهکارهای اصلاحی توانمندسازی کارکنان و اساتید 	<p>ارائه راهکارهای اصلاحی به سازمان و نهادهای قانون‌گذار</p> <p>یادآوری نکات کلیدی و اساسی در ارزیابی در جهت توانمندسازی کارکنان</p>
ویژگی‌های ارزیابی	کارایی و چالاکتی	<ul style="list-style-type: none"> سریع بودن اولویت‌بندی 	<p>سریع و با اولویت انجام دادن ارزیابی</p>
	جامع‌نگر	<ul style="list-style-type: none"> منسجم بودن نظام جامع آموزشی 	<p>توجه به عوامل محیطی</p> <p>هماهنگی و هم سو بودن</p> <p>تهیه نظام جامع نظارت</p>
	اخلاقی بودن	<ul style="list-style-type: none"> حفظ کرامت انسانی 	<p>توجه به ارزش‌های انسانی و اسلامی</p>
ملزومات ارزیابی	پیش‌نیازهای ارزیابی	<ul style="list-style-type: none"> رتبه‌بندی ضمانت اجرا باور ارزیابی 	<p>تعریف نظام ارزیابی و رتبه‌بندی موضوعات</p> <p>ضمانت اجرایی نظام ارزیابی</p> <p>اصلاح نحوه قانون‌گذاری با گزارش‌های ارزیابی</p> <p>داشتن بازخورد قانون</p>
	ویژگی‌های ارزیابان	<ul style="list-style-type: none"> آموزش تعهد تخصص شایستگی 	<p>ارزیابان آموزش‌دیده</p> <p>متعهد به اصول ارزیابی</p> <p>شایستگی ارزیاب</p> <p>آگاهی داشتن از حوزه</p>

رابطه‌ای	تفسیری	کدهای توصیفی	برخی از یادداشت نویسی کنار گزاره‌ها
			آشنایی با قواعد و خط‌مشی‌ها متخصص بودن فقط ارزیاب بودن جایگاه مستقل ارزیاب بی‌طرف بودن

یافته‌های اولیه تحقیق از اسناد مربوطه از جمله برنامه‌های توسعه کشور و گزارش‌های عملکرد آن‌ها، سیاست‌های کلی نظام در حوزه آموزش عالی و همچنین قوانین مرتبط با آموزش عالی از سال ۱۳۸۶ الی ۱۳۹۹ در مجلس، شورای عالی انقلاب فرهنگی و هیئت دولت که با بررسی دقیق و تحلیل اولیه قرار گرفته بود، به دست آمد که در نتیجه مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر اولیه از اسناد شکل گرفت و بر مبنای آن طرح پرسش‌های نیمه ساختاریافته تکمیل شد و مصاحبه با ۱۳ خبره مدنظر انجام پذیرفت.

از مجموع ۱۳ مصاحبه انجام شده و اسناد بررسی شده که قبلاً به آن اشاره شد تعداد ۱۰۶ مضمون توصیفی به دست آمد؛ سیر مصاحبه‌ها نشان می‌داد که در مصاحبه‌های آخر تقریباً مضمون جدیدی اضافه نمی‌شود؛ بنابراین محقق به این نتیجه رسید که مضامین احصاء شده تقریباً کامل و جامع است.

سپس کدگذاری تفسیری انجام شد. در این مرحله ۲۳ مضمون سازمان‌دهنده پس از بارها عملیات رفت و برگشتی به دست آمد که عبارت‌اند از:

عوامل آموزشی و فرهنگی، عوامل قانونی، عوامل اداری، عوامی سیاسی، نهاد آموزشی، نهاد قانونی، نهاد همکار، نهاد شناختی - رفتاری، مدیریت منابع انسانی، زیرساخت‌های سازمانی، پیامدها، اثرات، ارزیابی پیشینی، ارزیابی حین اجرا، ارزیابی پسینی، نهاد ارزیابی مستقل، نهاد ارزیابی درونی، اصلاح و بهبود، کارایی و چالاکي، جامع‌نگر بودن، اخلاقی بودن، پیش‌نیازهای ارزیابی و ویژگی‌های ارزیابان.

در نهایت کدگذاری رابطه‌ای انجام شد. این طبقات (مضامین رابطه‌ای) در واقع یکپارچه‌ساز تمام مضامین از طریق مضامین فراگیر به شمار می‌آیند که عبارت‌اند از:

مؤلفه‌های محیطی، سطح نهادی، سطح سازمانی، بازخورد، مراحل زمانی ارزیابی، ساختار ارزیابی، ویژگی‌های شیوه مطلوب ارزیابی، ملزومات ارزیابی.

در این باره تلاش بسیار شده است که کدگذاری کاملاً جامع انجام شود؛ به گونه‌ای که مضامین تکراری به حداقل برسند و بهترین مضامین از مجموع گزاره‌ها به دست آیند.

اعتبار سنجی روش کیفی (روایی و پایایی مضامین به دست آمده)

همان‌طور که قبلاً اشاره شد به علت کیفی بودن روش تحلیل مضمون، برای کنترل روایی و پایایی ابعاد، عوامل و شاخص‌های به دست آمده از پژوهش از معیارهای کمی و رویکرد اثبات گرایانه استفاده نشده است؛ بلکه همان‌گونه که کوبا و لینکن بیان داشته‌اند سنجه‌های باورپذیری، اطمینان‌پذیری، تائید پذیری و انتقال‌پذیری مبنای قرار گرفتند (محمدپور، ۱۳۹۰) و مطابق با توصیه کینگ و هاروکز (۲۰۱۰) از سه رویه خود آزمون کدگذاری، استفاده از کدگذاران مستقل و دریافت بازخورد از مصاحبه‌شوندگان، استفاده می‌شود. در این پژوهش از هر سه روش برای اعتبار سنجی استفاده شد.

خود آزمون کدگذاری

بدین منظور تمامی منابع به صورت کامل توسط محقق مجدداً کدگذاری شده و کدگذاری جدید با کدگذاری مرحله‌ی اول مورد مقایسه قرار گرفت. غالباً در روش خود آزمون مجدد در سنجش پایایی، با حصول همبستگی بالاتر از ۰٫۸ بین دو مقطع در آزمون‌ها، می‌توان فرض کرد که مقولات تنظیم شده دارای پایایی هستند (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰).

در دور دوم شمارش مضامین توسط محقق، تعداد ۹۸ مضمون شناسایی شد در جدول زیر ضریب قابلیت اعتماد برای هر کدام از آثار مورد بررسی و کل پژوهش آورده شده است. جدول شماره ۴: قابلیت اعتماد تحلیل مضمون مصاحبه‌های انجام شده

فراوانی	مضامین شمارش شده، دور اول	مضامین شمارش شده، دور دوم	مضامین مشترک در دور اول و دوم	قابلیت اعتماد
سیاست‌های کلی ابلاغی	۱۰	۱۰	۸	٪۸۰
گزارش عملکرد برنامه سوم تا پنجم	۱۰	۱۱	۹	٪۸۵٫۷
نفر اول	۶	۵	۵	٪۹۰٫۹
نفر دوم	۵	۷	۵	٪۸۳
نفر سوم	۶	۵	۵	٪۹۰٫۹
نفر چهارم	۷	۶	۵	٪۷۶٫۹

قابلیت اعتماد	مضامین مشترک در دور اول و دوم	مضامین شمارش شده، دور دوم	مضامین شمارش شده، دور اول	فراوانی اسناد بررسی شده و مصاحبه‌های انجام شده
۶۶٫۶٪	۴	۵	۷	نفر پنجم
۷۶٫۹٪	۵	۷	۶	نفر ششم
۹۲٫۳٪	۶	۶	۷	نفر هفتم
۷۶٫۹٪	۵	۶	۷	نفر هشتم
۷۶٫۹٪	۵	۶	۷	نفر نهم
۹۲٫۳٪	۶	۷	۶	نفر دهم
۸۵٫۷٪	۶	۶	۸	نفر یازدهم
۸۳٫۳٪	۵	۵	۷	نفر دوازدهم
۷۶٫۹	۵	۶	۷	نفر سیزدهم
۸۲٫۳٪	۸۴	۹۸	۱۰۶	جمع کل

از آنجا که عدد به‌دست آمده (۸۲٫۳٪) بیش از ۸۰٪ است، توافق بالای کدگذاری از لحاظ این سنجه اثبات شد.

دگر آزمون کدگذاری

در مرحله بعد محقق با درخواست از یکی از خبرگان مستقل که در بادی امر آشنا به حوزه خط‌مشی‌گذاری آموزش عالی و سیاست‌های کلی نظام در این خصوص بود و دوم اینکه سابقه و آشنایی کامل با مبحث ارزیابی را داشت و سوم اینکه از فرصت کافی برای انجام موضوع برخوردار بود، کدگذاری مجدد گویه‌ها انجام شد. با بررسی کدهای توصیفی به‌دست آمده از خبره مذکور، ۸۹ مورد کد مشابه مشاهده شد. بنابراین ضریب توافق دگر آزمون انجام شد و عدد ۸۳٫۹٪ به‌دست آمد و چون بالاتر از ۸۰٪ است، اعتبار کدها تصدیق می‌شود.

کسب نظر محاسبه‌شوندگان

پس از تکمیل کار ابعاد، عوامل و شاخص‌های به‌دست آمده برای ۱۰ نفر از خبرگانی که از آن‌ها مصاحبه به‌عمل آمده بود ارسال شد و از ایشان درخواست شد تا در قالب طیف لیکرت میزان موافقت خود را از کاملاً بی‌ربط تا کاملاً مرتبط (اعداد ۱ تا ۵) اعلام کنند. پس از اخذ

پرسشنامه‌ها مشاهده شد که میانگین نظرات خبرگان در خصوص کدگذاری‌ها ۴,۴ است که نشانگر موافقت ۸۸٪ درصدی ایشان با کدگذاری اولیه است. بنابراین در مجموع، کدگذاری انجام‌شده از اعتبار لازم نزد خبرگان برخوردار است.

تجزیه و تحلیل با استفاده از روش‌های کمی

برای رتبه‌بندی عوامل و شاخص‌های به‌دست‌آمده در ابتدا نیاز بود که با توجه به پرسشنامه‌های جمع‌آوری‌شده آزمون‌های آماری لازم صورت پذیرد. آزمون‌های آماری که در این بخش استفاده شد عبارت‌اند از:

- آمار توصیفی، شامل: تجزیه و تحلیل پاسخ‌دهندگان از حیث جنسیت، سن، سابقه آموزشی و ...
- آمار استنباطی، شامل: تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون کولموگروف-اسمیرنوف برای بررسی نرمال بودن توزیع مربوط به هر یک از عوامل و شاخص‌ها.
- استفاده از آزمون دوجمله‌ای برای بررسی وجود/عدم وجود اهمیت هر یک از عوامل
- استفاده از آزمون تحلیل واریانس فریدمن برای رتبه‌بندی عوامل و شاخص‌ها

آزمون روایی و اعتبار (روش کمی):

استفاده از گویه‌ها و پرسشنامه‌های متعدد مسئله روایی و اعتبار داده‌ها را مطرح می‌کند. در واقع تحلیل روایی پاسخگوی این مطلب است که آیا مقیاس‌های مربوط به سنجش این متغیر از ثبات و پایداری کافی برخوردار است؟ یکی از مهم‌ترین شاخص‌های ارزیابی یک تحقیق اعتبار و روایی ابزار سنجش آن است. برای اعتبار پرسشنامه در یک محیط نسبتاً مشابه آزمون شد و برای ۱۰ نفر از خبرگان که با آن‌ها مصاحبه شده بود ارسال شد و با توجه به میزان رضایت ایشان از سؤالات، روایی پرسشنامه تأیید شد. ضمن اینکه نقطه‌نظرات آنان نیز در پرسشنامه لحاظ شد. برای تعیین میزان پایایی از طریق نرم‌افزار SPSS و با استفاده از آلفای کرونباخ به بررسی میزان همسانی درونی گویه‌ها پرداخته شد که نتیجه آزمون عدد ۰/۸۲۵ بود رقم مناسبی است و نشان‌دهنده پایایی پرسشنامه است.

رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی مربوط به هر عامل با استفاده از آزمون تحلیل واریانس فریدمن:

ابعاد و مؤلفه‌ها و شاخص‌های احصاء شده از طریق پرسشنامه که بر اساس طیف لیکرت

تنظیم شده بود به کارشناسان حوزه خطمشی‌گذاری و آموزش عالی که شرح آن قبلاً مطرح شد، ارائه گردید. بعد از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها و برای بررسی نرمال بودن داده‌ها و همچنین میزان اهمیت داده‌ها به تحلیل آن‌ها پرداخته شد و آزمون‌های لازم انجام گردید. سپس برای رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی خطمشی‌های آموزشی از آزمون تحلیل واریانس فریدمن استفاده شده است که نتایج حاصل از این مرحله در ادامه آمده است.

رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر ارزیابی خطمشی آموزش عالی:

برای این منظور ابتدا فرضیه‌سازی لازم انجام شد و فرضیه تعیین شده مورد آزمون قرار گرفت و بر اساس آن تصمیم‌گیری لازم به شرح ذیل صورت گرفت.

H₀: رتبه میانگین مؤلفه‌های ۲۳ گانه مؤثر بر ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی باهم برابرند

H₁: حداقل یک زوج از رتبه میانگین مؤلفه‌های ۲۳ گانه مؤثر بر ارزیابی خطمشی‌های آموزش

عالی باهم برابر نیستند.

جدول شماره ۵: بررسی فرضیه رتبه‌بندی

آماره آزمون	درجه آزادی	سطح معناداری	میزان خطا	نتیجه آزمون
۱۱۸,۳۴۷	۲۲	۰,۰۰۰	۰,۰۵	H ₀ رد

تصمیم‌گیری:

چون سطح معناداری مربوط به آزمون تجزیه و تحلیل واریانس فریدمن تقریباً برابر با صفر گردیده است (۰,۰۰۰) و از میزان خطا (۰,۰۵) کمتر است، بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان گفت که تفاوت میان میانگین‌های رتبه‌های عامل‌های مؤثر معنادار است؛ بدین معنا که فرض H₀ مبنی بر برابر بودن رتبه میانگین مؤلفه‌ها رد می‌شود. در نتیجه اولویت‌بندی آن‌ها در جدول ۹ آمده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود، مؤلفه آموزشی و فرهنگی بالاترین رتبه و مؤلفه اثرات (اثرات بلندمدت) دارای پایین‌ترین رتبه هستند.

جدول شماره ۶: رتبه‌بندی مؤلفه‌ها

اولویت	مؤلفه‌ها	رتبه میانگین به ترتیب	میانگین	انحراف معیار
اول	عوامل آموزشی و فرهنگی	۱۶/۴۲	۴/۷۵	۰/۶۰۸
دوم	عوامل قانونی	۱۶/۲۵	۴/۷۷	۰/۴۳
سوم	نهاد قانونی	۱۶/۲۱	۴/۷۵	۰/۴۴۲
چهارم	پیامدها(پیامدهای میان‌مدت)	۱۵/۶۳	۴/۶۲	۰/۶۳۷

اولویت	مؤلفه‌ها	رتبه میانگین به ترتیب	میانگین	انحراف معیار
پنجم	زیرساخت‌های سازمانی	۱۴/۶۳	۴/۵۸	۰/۶۵۴
ششم	نهاد همکار	۱۴/۵۴	۴/۶۲	۰/۶۳۷
هفتم	ارزیابی پیشینی	۱۴	۴/۳۸	۰/۹۴۱
هشتم	نهاد ارزیابی درونی	۱۳/۴۲	۴/۴۶	۰/۵۰۸
نهم	ویژگی‌های ارزیابان	۱۲/۸۸	۴/۴۶	۰/۸۵۹
دهم	مدیریت منابع انسانی	۱۲/۸۳	۴/۴۶	۰/۶۴۷
یازدهم	اخلاقی بودن	۱۲/۶۳	۴/۲۳	۰/۹۹۲
دوازدهم	پیش‌نیازهای ارزیابی	۱۱/۵	۴/۱۵	۰/۹۶۷
سیزدهم	عوامل اداری	۱۱/۰۴	۴/۳۱	۰/۶۱۸
چهاردهم	نهاد شناختی-رفتاری	۱۱/۰۴	۴/۳۱	۰/۶۱۸
پانزدهم	ارزیابی پسینی	۱۰/۲۹	۴/۱۵	۰/۶۷۵
شانزدهم	نهاد ارزیابی مستقل	۱۰/۲۱	۴/۱۵	۰/۷۸۴
هفدهم	جامع‌نگر	۱۰/۱۷	۴/۲۳	۰/۸۱۵
هجدهم	عوامل سیاسی	۹/۵۴	۴/۱۵	۰/۶۷۵
نوزدهم	ارزیابی حین اجرا	۹/۰۸	۳/۹۲	۱/۱۶۴
بیستم	توجه به اصلاح و بهبود	۸/۷۱	۴	۱/۱۳۱
بیست‌ویکم	کارایی و چالاکی	۸/۴۲	۴/۰۸	۰/۷۴۴
بیست‌ودوم	نهاد آموزشی	۸/۳۸	۴	۰/۵۶۶
بیست‌وسوم	اثرات (اثرات بلندمدت)	۸/۲۱	۴	۰/۴

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

ارزیابی یکی از مهم‌ترین ابزارهای لازم برای تضمین کارایی و اثربخشی خط‌مشی‌های عمومی است که در عین اهمیت، کمتر مورد توجه خط‌مشی‌گذاران و خط‌مشی‌پژوهان ایرانی قرار گرفته است. شاید بتوان ریشه عدم توجه درخور به حوزه ارزیابی خط‌مشی در ایران را کمبود آثار جریان‌ساز توسط اساتید صاحب کرسی در دانشگاه‌های معتبر و اندیشمندان حوزه خط‌مشی در ایران، حبس الگوهای ارزیابی در قلمرو علوم آموزشی و سیطره نگرش کمی در روش تحقیق دانست. همچنین می‌توان وجود اغتشاشات مفهومی در اصطلاحات پایه ارزیابی، عدم تبیین اهمیت جایگاه و کارکردهای ارزیابی خط‌مشی، بخشی‌نگری و بسنده کردن به استفاده صرف از الگوهای ارزیابی در علوم اقتصادی و یا عدم اهتمام نهادهای خط‌مشی‌گذار به پژوهش‌های نظری و کاربردی در ارزیابی خط‌مشی را مزید بر علت پنداشت. این در حالی است که ارزیابی خط‌مشی

نقشی بی‌بدیل در ارتقای پاسخگویی، بهبود و یادگیری خطمشی‌های عمومی از سطوح کلان ملی تا سطوح خرد و بخشی، بر عهده دارد.

در این پژوهش تلاش شد تا ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی شناسایی و چارچوب مفهومی آن مشخص شود. نتایج بررسی از طریق روش تحلیل مضمون نشان داد که دستیابی به اهداف ارزیابی خطمشی در زمان مقرر به ابعاد (کد رابط‌های) محیطی، نهادی، سازمانی، مراحل ارزیابی، ساختار ارزیابی، ویژگی ارزیابی و ملزومات ارزیابی و همچنین مؤلفه‌های (کدهای تفسیری) عوامل آموزشی و فرهنگی، عوامل قانونی، عوامل سیاسی، عوامل اداری، نهاد آموزشی، نهاد قانونی، نهاد همکار، نهاد ارزیابی درونی، نهاد شناختی-رفتاری، نهاد ارزیابی مستقل، ویژگی‌های ارزیابان، مدیریت منابع انسانی، اخلاقی بودن، پیش‌نیازهای ارزیابی، زیرساخت‌های سازمانی، جامع‌نگر، ارزیابی پیشینی، ارزیابی حین اجرا، ارزیابی پسینی، توجه به اصلاح و بهبود، کارایی و چالاکتی، اثرات (بلندمدت)، پیامدها (میانمدت) بستگی دارد که مهم‌ترین مؤلفه‌ها در ارزیابی خطمشی‌ها در نظام آموزش عالی هستند که باید سیاست‌گذاران این حوزه به آن‌ها توجه کنند؛ ضمن اینکه بر اساس رتبه‌بندی انجام‌گرفته از نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که مؤلفه‌های "عوامل آموزشی و فرهنگی، عوامل قانونی و نهاد قانونی" از جمله مهم‌ترین مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی است و در این بین عوامل آموزشی و فرهنگی دارای اولویت اول است.

نتایج حاصل از این پژوهش با تحقیقات داخلی و خارجی مختلف مرتبط از قبیل حمیدی و دانش فرد (۱۳۹۷)، محمدی و واعظی (۱۳۹۶)، حاجت پور و دانش فرد (۱۳۹۶)، محمدی فاتح و دانایی فرد (۱۳۹۵)، تسلیمی (۱۳۹۳)، اعرابی و رستمی (۱۳۹۰)، هویت (۲۰۱۸)، اسمیسن (۲۰۱۷) و الکین و کریستس (۲۰۱۴) هم‌راستا است. مزیت پژوهشی حاضر در مقایسه با پژوهش‌های مطرح‌شده در حوزه ارزیابی خطمشی‌های عمومی در آن است که عوامل ارائه‌شده در این پژوهش عوامل مرتبط با یک الگوی جامع و واحد ارزیابی بوده و مبتنی بر کاربرد است که هم‌زمان کوشیده است به اکثر عوامل موجود مطرح در ارزیابی خطمشی‌های آموزش عالی بپردازد و در این مورد خلأ مطالعاتی موجود را پر کند.

در همین چارچوب پیشنهاد می‌شود برای انجام پژوهش‌های مکمل آتی از عوامل و شاخص‌های احصاء شده یک الگوی جامع برای ارزیابی خطمشی طراحی و سپس الگوی

احصاء شده به جامعه بزرگ تری از خبرگان و ذینفعان (اساتید دانشگاه‌ها، دانشجویان) ارائه شود و نظرات اصلاحی ایشان برای تکمیل و تصحیح و اطمینان نهایی از امکان‌پذیری اجرای الگو اخذ شود.

ضمن اینکه پیشنهاد می‌شود برای بررسی اندازه اثرات مؤلفه‌های محیطی بر ویژگی‌های عوامل و شاخص‌های احصاء شده، الگوی ارزیابی مطلوب مدنظر قرار گرفته و بر مبنای آن شاخص‌های برتر به صورت خاص در حوزه‌های مختلف شناسایی و برای نهادهای متولی هر یک از حوزه‌ها بر اساس آن الگوی مناسب ارزیابی انتخاب یا ایجاد شود.

پیشنهاد دیگر می‌تواند انجام مطالعه تطبیقی در خصوص ارزیابی خط‌مشی‌های آموزش عالی با نظام ارزیابی خط‌مشی‌ها در سایر حوزه‌ها باشد.

در نهایت با انجام تحقیقی مشابه برای خط‌مشی‌های دیگر که بر اساس سیاست‌های کلی نظام تنظیم می‌شود (نظیر خط‌مشی‌های دفاعی، خط‌مشی‌های بهداشتی، خط‌مشی‌های فرهنگی و...) عوامل و شاخص‌ها احصاء و یک الگوی جامع ارزیابی مناسب آن خط‌مشی‌ها استخراج شود.

امید است که با نهادهای سازنده موضوع ارزیابی در کشور، اصلاح و بهبود خط‌مشی‌ها، افزایش اعتماد عمومی و در نهایت ارتقاء رفاه و عدالت اجتماعی تحقق یابد.

فهرست منابع و مآخذ

الف. منابع فارسی

- ابوالحسنی رنجبیر، احمد؛ دانش فرد، کرم الله؛ فقیهی، ابوالحسن (۱۳۹۷)، ارائه الگوی دستور کار خطمشی‌های اصلاح نظام اداری در ایران، *مدیریت دولتی*، ۹ (۴) ص ۶۱۵-۶۴۰
- آذر، عادل؛ غلامرضایی، داود؛ دانایی فرد، حسن (۱۳۹۲)، طراحی مدل تحلیل سیاست‌های آموزش عالی کشور، *سیاست علم و فن‌آوری*، ۱-۱۸.
- الوانی، سید مهدی و شریف‌زاده فتاح (۱۳۹۴)، *فرآیند خطمشی‌گذاری عمومی*، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- الوانی، سید مهدی؛ آذر، عادل؛ دانایی فر، حسن (۱۳۸۷) *روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت*، تهران: انتشارات صفار
- ازکیا مصطفی (۱۳۸۹)، *روش‌های کاربردی تحقیق*، جلد اول تهران، نشر کیهان
- بررسی وضعیت گذشته و موجود بخش آموزش عالی و ارزیابی عملکرد برنامه چهارم (۱۳۸۷)، طرح تحقیقاتی مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی ۱
- رمضان شمس، امیرحسین؛ اسماعیلی، احمدرضا؛ حمیدی، کامبیز (۱۴۰۰)، ابعاد و مؤلفه‌های الگوی ارزیابی خطمشی‌های امنیت عمومی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران. *مدیریت منابع در نیروی انتظامی*، ۳۶.
- شریف‌زاده فتاح (۱۳۹۰)، *ضرورت بازشناسی نظام آموزش عالی و نقش آن در توسعه علمی و اجتماعی کشور، پژوهشی درباره پژوهشگاه علوم انسانی*، سال اول بهار و تابستان، ۷۹-۱۱۲.
- عابدی جعفری، حسن؛ شیخ زاد، محمدغ فقیهی، ابوالحسن؛ تسلیمی، محمدحسن (۱۳۹۰)، تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روشی ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، *اندیشه مدیریت راهبردی*، شماره ۱، ۱.
- گرجی پور، حسین؛ خاشعی وحید (۱۳۹۸)، الگوی ارزشیابی فرایند خطمشی‌گذاری فرهنگی با رویکرد مطالعه کیفی اسناد فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، *فصلنامه مدیریت دولتی*، دوره ۱۱ شماره ۱، ۴۷-۷۲.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۰)، *ضد روش: منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی* (جلد دوم). تهران: انتشارات جامعه شناسان.
- میبیدی امامی، راضیه و اشتریان کیومرث (۱۳۹۰)، طراحی نظام ارزیابی سیاست‌های عمومی در جمهوری اسلامی ایران، *پژوهشنامه علوم سیاسی*، سال هفتم بهار ۱۳۹۱ شماره ۲ (پیاپی ۲۶).
- نیومن، ترجمه حسن دانایی فرد، حسین کاظمی (۱۳۸۹) *شیوه‌های پژوهش اجتماعی: رویکردهای کیفی و کمی*، تهران، نشر کتاب مهربان

اسناد برنامه‌های اول تا ششم توسعه به همراه اسناد پشتیبان و گزارش‌های تحلیلی آنها، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور

ب. منابع انگلیسی

- Abolhasani Ranjbar, A., Daneshfard, K., & Faghihi, A. (۲۰۱۷). An Agenda Setting for the Reformation Policies of Administrative in Iran, *Journal of public Administration*, ۹(۴), ۶۱۵-۶۴۰. (in Persian)
- Alkin, M. C. (۲۰۱۰). **Evaluation Essentials: From A to Z**. New York: The Guilford Press., ۱.
- Dye, T. (۲۰۱۲). **Understanding Public Policy** (۱st ed.). New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Kraft, M. E & Furlong, S. R. (۲۰۱۰). **Public Policy: Politics, Analysis, and Alternative**. Washington: CQ Press.
- Nathan Kallus, Angela Zhou (۲۰۱۸). **Proceedings of the ۲nd International Conference on Artificial Intelligence and Statistics (AISTATS) ۲۰۱۸**, Lanzarote. Coryn, C & Stufflebeam, D. (۲۰۱۷). **Evaluation Theory, Models, and Applications**. San Francisco: Jossey-Bass.
- Rogers, P. J & Funnell, S. C. (۲۰۱۱). Jossey-Bass.
- Scriven, M. (۲۰۱۵). **Key Evaluation Checklist (Kec)**. Retrieved from <http://www.michaelscriven.info>.
- Stufflebeam, D.L & Shinkfield A.J. (۲۰۰۷). **Evaluation; Theory, Models & Applications**. Jossey-bass: San Francisco.
- Susan Athey, Guido W. Imbens (۲۰۱۷). The State of Applied Econometrics: Causality and Policy Evaluation, *Journal of Economic Perspectives*—Volume ۳۱, Number ۲—Spring ۲۰۱۷—Pages ۳-۳۲